

K A B D E B Ó L Ó R Á N T

„Anyám dalolt”

ÉDESANYJÁRA EMLÉKEZIK A KÖLTŐ

Szabó Lőrincnek a Budapest második világháborús ostroma utáni nyáron elkezdett, és 1947 tavaszán Püski Sándor Magyar Élet kiadója által megjelentetett verskötete, a *Tücsökzene* tele van rejtéllyel. Az előbb önéletrajziként emlegetett, majd az alkotás folyamatában a költő által „spirituális”-nak nevezett személyiséglátomás telítődött a háború és a szovjet megszállás idején kimondhatatlan gondolatok és érzelmek „rejtékút”-tal történő megfogalmazásaival. Miként maga ki is mondja utóbb sejtetően a barátja felesége, Flóra asszony által áldozatos munkával lejegyzett „sírontúli üzenetek”-ben, a *Vers és valóság*ban. „Nem is sejtik a kritikussaim (eddig), mennyi minden metrikai érdekesség rejlik ezekben a versekben! [...] Ahogyan az egész mű kikerekedni kezdett, úgy szülte a saját kompozíciós formáját az egész mű. Egyes darabok előre és hátra mutattak benne, némelyik azonos ismétlődéseket forgat le egy spirálkörön, mint például a gyermekkori kör volt, [...] és rengeteg dugott fájdalom bujkál a mind elvontabbakká váló kései versekben. Végül pedig már csak nagy jelképek ábrázolhatták egyes vetületeiben a kimondhatatlan valóságot”²⁶. De már a munka folyamatában tudatosodik mindez a költőben. Baráti meghívásra az ország különböző helyiségeiben tartózkodva írja a kötet darabjait, régi és újabb barátok igyekeznek kiszabadítani a pasaréti elzártaságból és nélkülözések közül a költőt hosszabb-rövidebb időre. Ezek a alkotóhelyek azután a jelen valóságának ismeretét is tágitják, tájékozódását versei szemléletének alakításában is segítik. Meg is írja leveleiben feleségének, amint vendéglátói körében felemeli versei rejtélyességének szintjét. De nemcsak az újabban készített versekre vonatkozóan beszél minderről, hanem azt is jelzi, hogy a már elkészült darabokat is átdolgozza. „Ezek túlnyomórészt nehezebb témák [...] nagyon sok elképesztően meglepő lesz, s oly fokon viszi a spiritualizmust a lírában, mint ameddig én eddig sose tudtam. Viszont a hang és a szellem emeltebb volta s az egész mű kompozíciója miatt a már meglevők egésze némi áthangolásra szorul” (1946. január 11., Sóstóhegy). „Hát elég jól haladtam, tíz darabbal előbbre jutott az egész mű, viszont rájöttem, hogy a meglevőből nagyon sok a használhatatlan. Ugyanis háttérbe kell szorítani a pusztán életrajzi jellegűeket, s vagy másképp kezelni az anyagukat, másképp feldolgozni, vagy pedig egészen mellőzni, úgyhogy a teljes könyv elsősorban, legelsősorban lírai hatású legyen.” (1946. július 23., Igal)²⁷. Csakhogy az ekkor tudatosodott ars poetica egész életművét behálózta, tulajdonképpen versei korábbi állandó átírásai ennek a törekvésnek a valóra váltásai. Költői életműve egészére jellemző sajátosságok. Először az emlékezet rögzíti verseiben a sokszor keserves tárgyi valóságot, majd átíratuk az ebből kivezető remény felvillantását is megkísérli. Legtöbbször verseinek rejtélyességét megteremtve.

Jelen előadással egyetlen ilyen téma felvetését, majd spirituális kibontását és elrejtését szeretném végigvezetni. Ami a költő nemzettudatának kiegészítéseként jelenik meg öné-

letrajz-elbeszélése során. Saját származásának tudatosításával Közép-Európa két szakrális nemzetállamát hangsúlyosan kapcsolja össze, éppen azokban a negyvenes években, amikor Európa mindkét szörnyállama, a náci és a szovjet is a magyar nemzet kiszolgáltatottságát és a lengyel nép elpusztítását tűzte ki céljául. Két, egymásra utaló című versét mutatom be ennek a poétai szempontnak a figyelembe vételével: *Anyám mesélte*, *Anyám dalolt*. Az egyik még a korai *Kalibán* kötetből ismert, a másik a *Tücsökzene* gyerekkori, balassagyarmati részének jelenti a magaspontját.

A húszas évek elején édesanyja alakjának versbe idézése még nem kapcsolódik hangsúlyos család- és nemzettörténettel. Kezdetben „[é]desanyám, néhai Panyiczky Ilona, falusi gépésznek a lánya volt”, miként ezt egy 1951-es önéletrajzában utóbb tényként közli²⁸. Bárha ez Az Est napilap 1923. április 29-i számának 9. oldalán, majd a *Kalibán*-kötetben megjelent vers csak a „boldog békeidők” nyugalma és a kötet a jelent jellemző fejezetcímét („Vas-korban élünk, nincs mit menteni!”) követő valósága közötti feszültséget mutatja fel, mégis ez lesz a később kiteljesedő személyiség- és családrajz elindító kerete²⁹:

Anyám mesélte, régen, amikor
még együtt ültünk a kapunk elé
padnak kidöntött tölgyfa derekán,
hogy lánykorában mily szelídek és
egyszerűek voltak az emberek.
Nem volt még ennyi baj, mondotta, nem volt
ilyen gonosz a nép: mint mezei
virágok nőttek s minden nemzedék
egymás mellett s egymás után nyugodt
derűvel ment meghalni, – rá se gondolt,
hogy szomorúnak tartsa a halált
vagy lázadozzon ős végzete ellen.
Ma romlott a világ, mondotta, és
más még a levegő is: ize nincs,
nincs nedve, s a szeretet is hideg,
mint a februárvégi napsugár.
Tizenöt éve már, hogy így beszélt.
Azóta megöregedett s talán
el is feledte szép emlékeit,
de én, ki akkor nem hittem neki,
emlékszem, pontosan, minden szavára,
s ha esténként egyedül maradok,
el-eltünődöm rajtuk, mintha most is
együtt ülnénk a kis kapu elé
padnak kidöntött tölgyfa derekán.

„Abból a 180-200 költeményből, amely a négy első kötetemet összeadja, vagyis amit 1926 előtt írtam, ezt a verset dolgoztam át és bővítettem ki legjobban. Eredeti változata nagyon híg volt, de elsőrendű keretet adott egy később elképzelt családéletrajzi műhöz. Ennélfogva időben legkésőbbre maradt. Tulajdonképpen már benne van az (öntudatlanul elképzelt) *Tücsökzene* gondolata vagy vágya. Minden adat az édesanyámtól való benne. A város-, illetve falunévek és az emberi nevek rokonokéi és ismerősökéi, valamennyi helytálló. Hogy anyukáék „megégték”, vagyis, hogy leégett a házuk, arról sokszor beszélt, és a nagy székérutazásról Miskolcra, és arról, hogy a zsákban vitt cica a Tiszába esett és vízbe fúlt. Anyai nagyapámnak, Panyiczky János cséplőgépésznek a halála is ilyenféle lehetett, ahogy a vers leírja. Ez a P. János még tudott lengyelül. Nyaranta cséplőgépével faluról falura járt, és úgy látszik, nagy ritkaság volt akkor még a masina. (Előtte csupán hadaróval csépeltek vagy lóval nyomtattak.) Így szerezte meg a télirevalót. És szerzett is kisebb földeket, azokat aztán elitta és teherbe ejtett lányok kártalanítására elherdálta. Nagyon jókedvű, nagy, erős ember volt. „Nálunk szakajtóban állt a kamrában az ezüstpénz, csupa 5 forintos!” – dicsekedett számtalanszor anyám a régi dicsőséggel. De Isten megbüntette öregkorára Jánost, aki már a vasútnál fejezte be gépészi életét, ott fázott meg a lába és lett halálos beteg ő maga. Felesége Kubányi Julianna volt, én még ismertem, János nagyapámat már nem. [...] P. János azonban a halála előtt Istenhez tért, mert szörnyen szégyellte, hogy betegsége során nem tudott kimenni a szobából és ott végezte a szükségleteit az ágyban, és szégyellte magát, hogy a feleségének kellett hordania tőle az edényt. Mindezt elmondja a versben az anyám.”³⁰ És közli a költő a háborús időkben is az értelmiségi körök kedvelt irodalmi lapjában, az *Uj Idők* 1943. május 22-izszámának 18. oldalán, és ugyanekkor, a könyvnapon megjelent *Összes versei* között.

Amikor átírja az *Összes versei* számára ezt a hosszúra nyújtott költeményt, Magyarország éppen kiállt a világ színe előtt, a német szövetség ellenére az általuk lerothant, és elüldözött lengyelek mellett. Ennek az öntudatos vállalása lesz az *Anyám mesélte* című vers, beleírva, és ezzel felvállalva hangsúlyosan a lengyel származás akkor veszélyessé is válható nemzeti jellegét is³¹. Benne leírja szülei családjaikból kiszegényesedésének anyai felét, de származása nemzeti nagyságát is hangsúlyoztatja anyjával a versben mondatott összefoglalójában:

Apánk, szegény, ott halt meg a vasútnál.
Ezermester volt, gépész; ősei
Lengyelországból jöttek, valahogy
a trónhoz is közük volt, s ő maga
még tudott lengyelül.

A valaha jobb időket megélt családok leszármazottjaként id. gáborjáni Szabó Lőrinc és Panyiczky Ilona életben maradt gyermekei, az egy évvel idősebb Zoltán és ifjabb Lőrinc a tanulásban kiválóak, az egyik mérnök lesz, és megmarad a nagyszülők munkahelyénél, a MÁV-nál, Lőrinc követi az 1627-ben Gyulafahérvárott Bethlen Gábor

fejedelemtől „gáborjáni” előnévvel nemességet nyert gáborjáni Szabók, valaha vitézek, utóbb református papok, tanítók, nyomdászok érdeklődését, ő az irodalomnál köt ki. Bölcsésznek készül, majd az első világháborús frontok összeomlása után a Nyugat szerkesztőségében, egy szerencsés megismerkedés révén a kor legjelentősebb költőjének, Babits Mihálynak barátságát nyeri el, járja ki emberi és költői iskoláját. A század első felének legfontosabb európai költői közé nővi ki magát. Költészetében az élet kétségbeejtő voltát végiggondoló Gottfried Benn és a létezésben történetekbe hulló, és ellenében a teremtés ideális sugárzását is elérni remélő oximoront elégikus hangban egyesítő T. S. Eliot párbeszédének egymásba játszását vélhetem felfedezni. A második világháború ellentmondásainak, majd az ostrom idejének, utóbb pedig a szinte elhallgattatásig üldözött megpróbáltatások idején kezdi számba venni a huszadik századi közép-európai sorsot. Ifjúsága emlékeibe burkolja legjelenebb kétségbeesését: „ott kezdtem álmodni álmaidat”. Ennek a *Tücsökzenének* lesz egyik kiemelkedő remeke az *Anyám dalolt* című verse. Társ darabja *A gályarabok szobrának*, amelynek zárásában a protestáns mártírokra való visszaemlékezésében³² idézi fel az elhurcoltak, a „malenkij robot” szenvedőinek sorsát. „És mintha az a titkos Nyomozás [...] Iengem vert / volna őseim helyett / vasra, kőpadra”. Egy finn újságírónak a szovjet ellenes védekezésre utaló levele mondatait visszhangozva siratja a magyarság pusztulását, a remény szavait fogalmazva közben:

Gyanú s ami van
emberség bennem, mind abból fakadt,
hogy sirattam áldozataidat;
mert hiszek benned, jóság, türelem,
hiszek benned, isteni értelem, –
hiszek benned, szabadság, szeretet,
s hiszem, hogy győztök, tiszta fegyverek.

A költői emlékezet és a jelen ijesztő valóságának, és az ebből kiemelő reménynek az egybefont rejtelme születik meg így a *Tücsökzene* verseiben. Utóbb maga Szabó Lőrinc is utal erre a *Vers és valóság* magyarázataiban. Bár ekkor is rejtélyesen, formai elemekre utalva csak: „Ahogyan az egész mű kikerekedni kezdett, úgy szülte a saját kompozíciós formáját az egész mű. Egyes darabok előre és hátra mutattak benne, némelyik azonos ismétlődéseket forgat le egy spirálkörön, mint például a gyermekkori kör volt, [...] és rengeteg dugott fájdalom bujkál a mind elvontabbakká váló kései versekben. Végül pedig már csak nagy jelképek ábrázolhatták egyes vetületeiben a kimondhatatlan valóságot, úgyhogy itt bizonyos értelemben akár szürrealistának volnék mondható... Kerülni kellett persze a dolgok konkrét ábrázolását emberi viszonylatokban is”³³.

Az *Anyám dalolt* a címével is kapcsolódik a lengyelséget hangsúlyosan vállaló *Anyám mesélte* darabhoz. Így kapcsolható lett a gyermekséget felidéző „tragic joy” hangoltsághoz. A „kis kacsa” kiszámolós mondóka-népdal már eleve egy rejtélyes kapcsolatot

jelent a két szenvedő nemzet között. És alkalmat, hogy a vers egészében a titkos fájdalom és remény egyszerre való oximoronját felvillantsa. És mindezt jelzi is a *Vers és valóság* soraiban: „*Anyám dalolt – Szép hangja volt. A megfagyott fiú* Eötvös-mese volt, anyám szavalta és énekelte is. A másik dal: *Kis kacska fürdik fekete tóban*. Akkor még, és a mi környékünkön nagy volt a lengyel rokonság. Legfájdalmasabb zeneszám a lengyel himnusz volt csakugyan; még inkább az lett számomra, amikor ezt a verset írva 46-ban a saját helyzetünkre gondoltam. A verset Nyíregyházán egy parasztpárti gyülekezetben felolvastam. Tudtam, hogy közben könnyek gyűltek a szemembe, de azt hittem, senki nem látja. Tévedtem. Évek múlva egy ottani ember, nevét már nem tudom, megsúgta, hogy ő látta azokat a könnyeket.”³⁴

Anyám dalolt. Legtöbbször szomorú szövegeket. A megfagyott fiú szárnyalt a hangja, s oly szomorú fény szívszaggató volt, s édes-kedves a fekete tóban fürdő kis kacska. De a legjobban az tetszett, ahogy a Lengyel Himnusz – szinte lobogott, mikor azt énekelte: oly üdén ragyogta be, hogy szívem reszketett, s bár azt se tudtam, kik a lengyelek, letérdeltem (így biztosan nagyobb foganatja lesz!): háromszor csapott égig a hang, a szent oltár előtt, a térdrehullásnál, s amikor Őt, Istent kértük: „Szabad hazánkat, óh, add vissza nekünk!...” S hogy a zokogó ima elnémult, csend lett, nagy szünet. Ez után csak hallgatni lehetett.

Ezután valóban „csak hallgatni lehetett”.